

Amsterdamse markten

door de eeuwen heen gevolgd door de stad

Amsterdam was al volop in ontwikkeling toen het in 1300 marktrechten kreeg van Guy van Avenes. Die rechten, inclusief marktrechten, werden in 1304 weer afgenomen wegens de steun die de stad aan Jan van Amstel's staatsgreep in datzelfde jaar verleende. In de volgende vier decennia veroverde de stad de verloren rechten één voor één terug, maar het is niet zeker wanneer de marktrechten opnieuw verleend werden. Uiterlijk in 1342 kreeg Amsterdam opnieuw stadsrechten, inclusief het marktrecht. Tot het eindelijk zover was waren de stedelingen aangewezen op de markten van Ouder-Amstel.

Die handicap werd door de Amsterdammers gewiekt omzeild, figuurlijk en letterlijk. De graaf van Holland werd min of meer genegeerd en men verlegde zijn inspanningen naar de internationale markten. Men dreef handel op alle Hanzesteden en kreeg in 1323 het stapelrecht op Hamburgs bier, het zogenaamde biertol. Dat dan weer wél van de graaf van Holland. In de loop van enkele decennia veroverde de stad het biermonopolie voor de Lage Landen en in de tweede helft van de veertiende eeuw werd de stad, samen met Dordrecht en Zierikzee, uitgenodigd op de vergaderingen tijdens de Hanzedagen. In 1367 trad Amsterdam met nog zeven andere Hollandse steden zelf toe tot het Hanzeverbond. Dat was het startsein voor eigen scheepsbouw (lees daarvoor [Zeehaven in Beweging](#)) en nog meer welvaart voor de stad. Amsterdam zeilde aansluitend de Hanzesteden alweer voorbij naar de rijke graanvelden van Pruisen en de Baltische staten en werd ook hierin marktleider. Daarmee braken de Hollanders de hegemonie van het Hanzeverbond voorgoed, waarbij meer dan de helft van de inspanningen en financiering voor rekening van Amsterdam kwam. Al die tijd was Amsterdam door een lobby van de oudere en gro-

tere Hollandse steden kort gehouden waar het de regionale handel betrof. Het is echter zeker dat in 1342 met de stadsrechten ook opnieuw marktrechten verleend werden, in elk geval werden nog in de veertiende eeuw diverse markten georganiseerd.

Als we het hier over markten hebben gaat het niet om handelsplekken waar op papier verkocht wordt, zoals beurs en makelaardij. Ook niet om de straatventers of de winkels en huisjes die de straat bij hun verkoopruimte trokken. Ook niet om jaarmarkten, die heel andere

Boven: De Carta Marina van 1574 of daaromtrent. Dit was het werkgebied van de Amsterdamse schippers. Het omvatte de noordkust van Duitsland, de landen rond de Oostzee en de Scandinavische landen.

doelgroepen bedienden. Het gaat hier om verzamelingen kooplui met vergelijkbare waar, die door de overheid een vaste straatruimte toegewezen kregen. Ook om de illegale of gedoogde markten, die vaak dicht tegen de ambulante handel aan schurkten. Dat dan weer omdat uit die spontane markten veel van de moderne dagmarkten ontstaan zijn, zoals de Albert Cuijp- en Dappermarkt. Overigens lijken de twintigste-eeuwse markten in niets op de vroegere branchemarkten, door de veelheid aan aangeboden levensmiddelen en goederen. Alhoewel..., in de zeventiende eeuw werden de Noordermarkt (ook: Prinsenmarkt), de Nieuwmarkt (ook: Sint Anthoniesmarkt), het Amstelveld en de Westermarkt (ook: Keizersmarkt) aan-

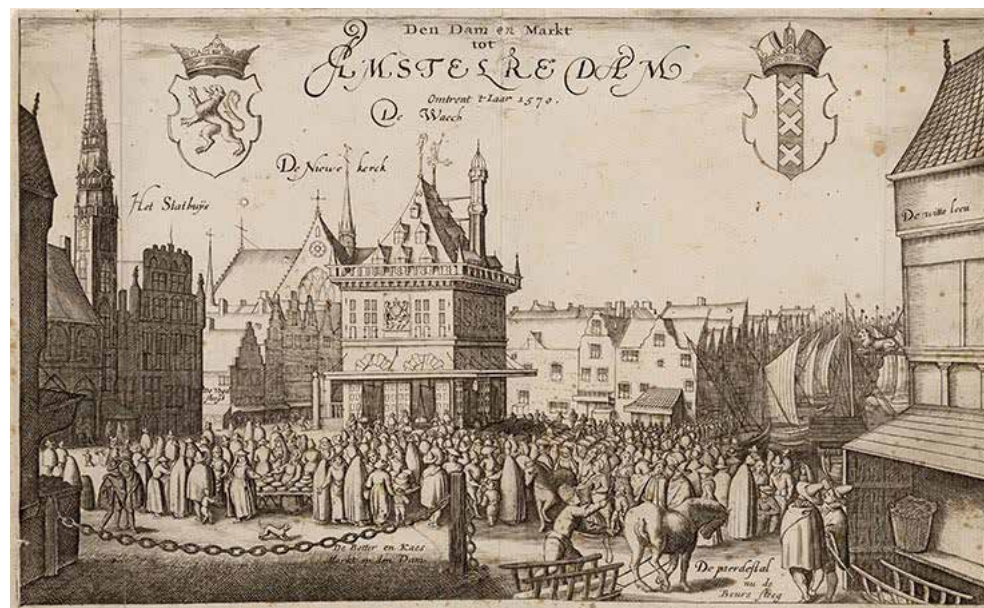
Boven: Typische straathandel, zoals hier op de Rozengracht in 1905, bestond in de regel uit het uitventen van voedingswaren, die door de venter eerst op de Amsterdamse markten gekocht werden.

Rechts: Die Plaetse was in de eerste eeuwen van Amsterdams geschiedenis een verzamelplaats van diverse markten. Deze prent is van 1570.

gewezen om meerdere kleine productgroepen tegelijk te herbergen. Ook die markten kunnen als voorloper van de moderne dagmarkten gezien worden.

De eerste Amsterdamse markten waren ontmoetingsplaatsen voor producent en afnemer en pas later kwamen zich tussenhandelaren daar tussen dringen. Dat waren aanvankelijk venters maar daarnaast werden later ook groothandelaren actief. Die laatsten werden pas in de twintigste eeuw belangrijke afnemers, die aan winkeliers leverden. In de voorafgaande eeuwen kwam de consument zelf de waren beoordelen voordat hij kocht, zelfs de dames uit de gegoede burgerij.

Vooral de markten met bederfelijke waren, zoals vlees en vis, kwamen al heel snel onder zeer streng toezicht van de stedelijke overheid. De controles werden in de loop der eeuwen alleen maar stren-

ger. Pas in de moderne tijd met betere bewaarmethoden is de teugel weer gevierd. Dat heeft ook de normen doen vervagen, want eeuwenlang was een dode vis onverkoopbaar, terwijl hij nu al maanden oud moet zijn voor hij uit de (diepgevroren) verkoopvoorraad verwijderd wordt.

Markten waren bijna altijd aan een waterweg, de vroegste markten aan Dam, Damrak en Rokin. Namen als Bierkade, Turfmarkt, Stromarkt, Botermarkt, Zoutsteeg en Melkboerssteeg geven een indicatie waar de betreffende markten precies gehouden werden.

Door de explosieve groei van de bevolking, na begin van de Opstand, ging het oorspronkelijke karakter van de regionale dwangmarkten – inkomstenbron voor zowel de stad als de landsheer – verloren. De markten kregen al eind zestiende eeuw het karakter van bron van voedsel-bevoorrading, omdat de stad niet meer zelfverzorgend kon en wilde zijn. In de zeventiende eeuw was Amsterdam met zijn

globaal 200.000 inwoners een wereldstad te noemen. Het voeden van zoveel mensen werd een hele onderneming, die hoofdzakelijk de markten voor hun rekening namen. De enorme hoeveelheid in-

Boven: De grote vismarkt op de Damsluizen. De handel in vis was streng gereguleerd; de verkopers verkochten van gehuurde visbanken.

Links: De Nieuwezijds Voorburgwal voor de demping. Dit was door de eeuwen de plek voor heel veel markten, zij het niet gelijktijdig. Links was de Deventer Houtmarkt. Na verplaatsing kwam daar de boommarkt en aangrenzend de bloemmarkt. Nu is hier de postzegelmarkt. Rechts was de melkmarkt, die van die Plaetse verjaagd was. Niet lang, want hij werd opgevolgd door de pijpenmarkt. Even voorbij de brug, achter de Nieuwe kerk was ooit de stoelenmarkt. Tekening door Jan de Beijer - 1759.

ternationale contacten die Amsterdam onderhield, maakte tevens dat er bijzondere producten, als nevenproduct van de internationale handel, ter beschikking kwamen. Zo was er bijvoorbeeld een markt voor buitenlands fruit die je niet zo snel in een andere stad tegenkwam. Ook waren er markten die helemaal niet voor de gemiddelde consument bedoeld waren, maar zich op ondernemers richtten, zoals met bouwmaterialen, hout, touwwerk, ballastzand en hop.

Er bestaat een fundamenteel verschil tussen de vroegere markten en de hedendaagse dagmarkten. Van ouds waren de markten ge-

*Boven: De garnalenpelsters, zoals hier in de Willemstraat, vormden een niet onbelangrijke schakel tussen de garnalenmarkt en de venter of winkel.
Rechts: De groenmarkt in de Marnixstraat, synoniem voor verkeerschaos.*

specialiseerd op een bepaald product of productgroep. De markt was een verzameling particuliere handelaren die om 't even aan wie hun waren sleten, grossier, venter of verbruiker. Nog niemand heeft aangetoond of dit overheidsbeleid was of gewoonte en evenmin is bekend of de marktkooplui verschillende prijzen hanteerden voor de zojuist genoemde groepen afnemers. Wel is duidelijk dat wie zich te goed voelde om zelf naar de markt te gaan meer voor zijn waren betaalde.

Tot ver in de negentiende eeuw hebben markten te maken met protectionistische maatregelen ter bescherming van de stedelijke handelaren. Alleen groente en vis lijken geen concurrentie opgeleverd te hebben, maar vele andere branches vroegen om een voorkeursbehandeling van Amsterdamse handelaren. En die kwam er ook,

zolang de consument daar tenminste geen nadeel van ondervond. Ter bescherming van de stedelijke handelaar bleven de markten uitsluitend voor hen gereserveerd, met uitzondering van de maandagmarkten, die mede voor de regionale handelaar toegankelijk waren en waaruit de weekmarkten zijn ontstaan. Vroeger dus alleen op maandag!

Er doet zich een merkwaardig fenomeen voor bij de oudste markten in de stad. Zojuist zagen we dat de meeste markten op kaden gehouden werden en daarbij moeten we bedenken dat tot de planmatige stadsuitleggingen vanaf de zeventiende eeuw het in Amsterdam de gewoonte was dat grondstukken tot het water reikten, met de ver-

plichting overpad te verlenen via een straat die door de grondeigenaar volgens stadsspecificaties aangelegd en onderhouden werd. Dat betekent dat een schuit bijna alleen kon aanleggen aan iemands grondstuk en dat er slechts een enkele openbare weg tot het water liep. Kijk om dat te begrijpen eens naar de Guldenhandsteeg tussen Warmoesstraat en Damrak. Zo functioneerde ook de zoutmarkt aan de overzijde van het Damrak.

Boven: Of door mevrouw of door de meid, het aanbod moet voor de koop beoordeeld en desnoods geproefd worden. Altijd op zoek naar de beste prijs/kwaliteitverhouding!

Links: Verse vis werd door de vissers zelf naar Amsterdam gebracht. Hier wordt door een Texelse blazer in 1894 gelost aan de De Ruijterkade,

Er was betrekkelijk weinig plaats voor de veelheid van markten die zich ontwikkelden. De stad kende buiten de Dam niet veel pleinen waar je een markt kon onderbrengen. De meeste markten werden aan kaden langs een vaarweg gehouden. Eerder zei ik al dat de spaarzame pleinen waarop markt gehouden werd verzamelingen van kleinere productgroepen herbergden. De pleinen in de oude stad ontstonden vaak per ongeluk, zoals het Koningsplein door het dempen van de Heiligewegsburgwal. In de grachtengordel ontstonden pleinen op de plaats van een knik; door de behoefte de bouwblokken vierkant te houden ontstonden in die knik driehoekige of

Boven: Veel markten stonden aan een gracht of ander vaarwater. Veel ruimte was er niet meer over, ook niet in het water.

Rechts: Een gedempte gracht bood opeens ruimte voor een markt, zoals in de Jordaan de Lindengracht en de Anjelijsgracht, nu Westerstraat.

trapeziumvormige ruimten. De ontwerpers projecteerden daar de gewenste kerken op, maar dat is alleen op de Westermarkt ook daadwerkelijk gebeurd. Bij de knik bij de Leidsegracht ging het mis zoals ik in 'die Verhelinghe' uitleg en het Amstelveld is een twijfelgeval gebleven omdat daar de houten noodkerk nooit vervangen is door een grote stenen kerk. Oostelijk van de Amstel woonde eeuwen nauwelijks iemand en die hebben altijd een voedselmarkt ontbeerd. Het Waterlooplein, de gedempte Leprozen- en Houtgracht, was het terrein van de joodse immigranten maar herbergde drie tot vier verschillende markten. Het oudste plein van allemaal, 'Die Plaetse' was in eerste opzet helemaal geen plein maar herbergde wel vele markten en altijd te krap. De vismarkt was boven de overkluisde

Amstelsluizen gebouwd. Meteen aan het water van Damrak en Ro- kin begon de bebouwing die tot respectievelijk Nieuwendijk en Kal- verstraat doorliep. De huidige Dam is ontstaan door de sloop van hele bouwblokken en huizenrijen en door het verder terugwijkend bouwen van het nieuwe stadhuis, in lijn met de Kalverstraat. In de vele afbeeldingen die we kennen is dat proces al flink gevorderd en krijgen we de indruk dat de Dam altijd al een plein was, maar zo is het dus niet. Lees daarvoor bijvoorbeeld [van 'die Plaetse' tot de Dam](#). Eind de zeventiende eeuw, toen de Dam zo groot geworden was als nu, waren alle markten successievelijk verdreven om het grandioze stadhuis goed tot zijn recht te laten komen. Begin negen-

tiende eeuw werd het laatste gebouw dat aan markt deed denken, de Waag, gesloopt. Overigens was dat op last van koning Lodewijk Napoleon.

In de snel groeiende stad zwierven de markten van de ene plek naar de andere en hieronder probeer ik ze op die tocht te volgen...

En zo kuierde wij vast voort,
Verbij de spekkopers, bij de vreemde veugellui, die villen mij an boord:
'Hier, ouwe koopman, hoort, wel zo verbij? Dat mag niet door de beugel;
Waar naar zie je? Naar een overzeese zwan, een rotgans of naar een end-
veugel?
Ik kreeg fluks uit De Keugel een slee met winders en taailingen. Ziet,
Dat zijn knobben, dat zijn smienten, dat's een vogel die Hans hiet.
Dat's een pijlstaart, 't eelste beestje dat bij de lucht vliegt, zulks heb ik 'r
nog bij paren.
Wil je geen Kamper veugels, al geplukt?' 'Nee', zei ik, 'die zie ik niet garen,
Ze zien d'r uit zo smerig, al hadden ze voor koksjongen in de kombuis 'eva-
ren,
En al de aren, die zin mij te paars en te groen.' 't Is dat niet', zei 'ie, 'gij
hebt te veul keurs.
Nou monsieur Kackerlack, geeft nu een reis een vaan in de Graaf van
Meurs,
Bij onze ouwe kittenbreurs.' 'Nou niet', zei 'k, 'ik moet deuze weg kiezen.'
Toen gingen wij op Sinte Pieters kerkhof, aan 't klein halletje bij de Friezen.
'Ik mag 'r niet an verliezen', zei Sieuwke Sipkes van Fraanjer, 'zo waar ik
leef,
De hiele bout om ien reaal. Ik docht dat morsige goed is duur 'enog te geef.'
Met ziet me de wortelteef, Trijn Dubbeldin van Bunschoten.
'Wat zel je hebben Liefstentje? Pinsternaak'len, Bietwort'len of krotten?
Kijk, dat hartje is 'esloten, ik heb warmisje en groen toekruidje daarbij,
En Horeense wortelen en raapjes, ze smaken als emmerappelen en rijsenbrij.'
Toen gingen wij verbij de brouwerij van 't Jeruzalems Kruis,
En juist most ik bloemen en ik liep onger de Varkenssluis.
Daar zat Koren Jansz. en vertrok van 't huis en d'afkomst van Britten.
Mit dat hij me zag, nam hij zijn naars in z'n arm, hij rees en liet me zitten.
Mijn landsman zag ditte; die ging vast preutelen en sprak:
't Moet een groot monsieur wezen, deze verschreven Kackerlack.'

Uit: Brederodes Moortje waar Kackerlack in het tweede bedrijf een wandeling
over de markt bij de Sint Pietershal tussen Nes en Oudezijds Voorburgwal maakt.

Boven: Om de vismarkt schoon te houden werden alle middelen ingezet, zoals hier
een ooievaar die de visresten verwijdert.

Vismarkten

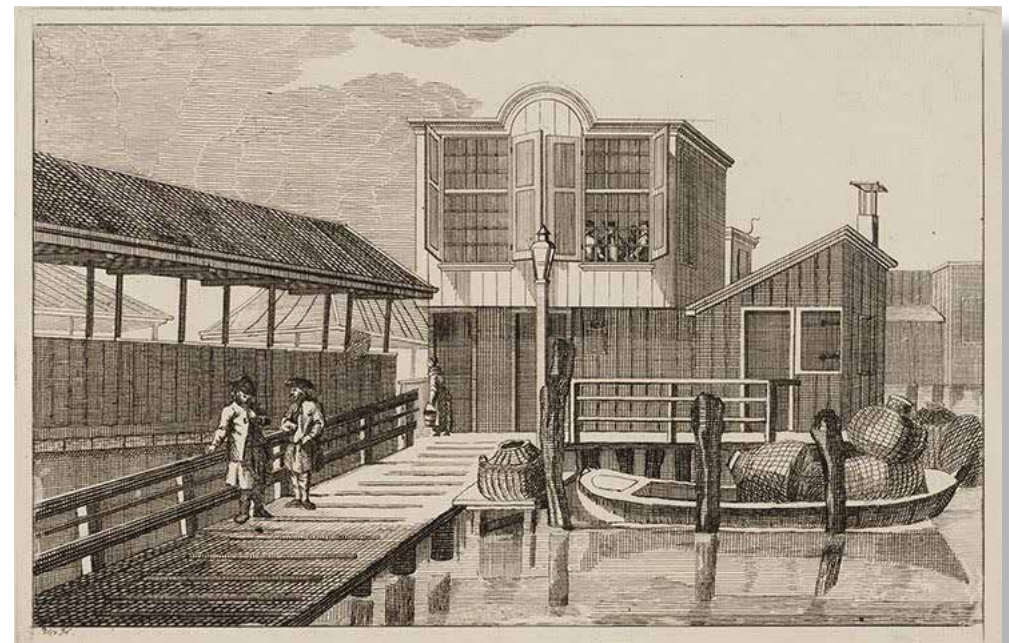
De vismarkt is mogelijk het oudste markttype van Amsterdam, al genoemd in de veertiende eeuw. Het Sint Pietersgilde der visverkopers en -verkoopsters was één der oudste gilden. De grote vismarkt op de Damsluis hield daar vijf eeuwen stand. Het is de eerste markt waar de stedelijke overheid streng toezicht op hield. De van de visafslag ingekochte vis mocht alleen vanaf de (gehuurde) 'visbanken' op de vismarkt verkocht worden. Zo was die hele handel gecentraliseerd en kon de overheid de kwaliteit bewaken en de accijnzen

Boven: De grote zee- en riviervismarkt, gebouwd boven de Damsluizen.
Rechts: Comptoir van het Sint Pietersgilde op de grote vismarkt in 1769

'De vismarkt behoorde tot de drukste en rumoerigste van de stad. De visvrouwen, bekend om hun luidruchtigheid, huurden de visbanken. Elke week schoven zij een bank op, zodat ieder op haar beurt een keer de voordeligste standplaats bezette. Tussen het gewoel van kopers en verkopers bewogen zich gekortwiekte ooievaars, die als schoonmaakdienst fungeerden door de visafval te verorberen. De burgers, die niet voor de aankoop, maar wel voor het vervoer van een maaltje vis de neus optrokken, konden een der officiële visdragers charteren. Door deze functionarissen, kenbaar aan een koperen visje op hun wambuis, werd de al of niet schoongemaakte vis dan thuisbezorgd.'

eenvoudig innen.

Een uitzondering vormde de riviervismarkt, die eerst tussen de zeevis boven de Damsluizen plaatsvond, maar later een dependance naast het ontruimde Sint Pietersgasthuis kreeg. Dat kon omdat deze

Als er marktdag was stonden op de Boerenvismarkt in de Nes geregeld grote kuipen met water waarin men de snoeken, baarzen en karpers in leven hield. De brasems, voorns en kleine baarzen lagen bij hopen op de grond of op tafels. De visvrouwen hadden geregeld, behalve aal en paling, een mand met kleine baars bij zich, ook vaak kleine snoeken. Maar op de markt waren ook steeds prachtexemplaren te koop. Zoetwatervis, voornamelijk baars, snoek, karper en paling kwam bij veel stedelingen wekelijks een of twee maal op tafel. Brasems en voorns waren weinig in tel en gingen voor een klein prijsje van de hand voor de minder draagkrachtigen.

Boven: De kleine vismarkt aan de Nieuwe Haarlemmersluis, die hier in 1661 geopend werd. Op de achtergrond de Ronde Lutherse kerk aan het Singel.
Links: De Boerenvismarkt tussen de beide vleeshallen aan de Nes. De linkerhal was het voormalige Sint Pietersgasthuis en de rechter de kapel van het Margrietenklooster.

vis geen zout water – zoals het Damrak – nodig had, maar genoeg nam met zoet water als in de burgwallen. Op de ruimte tussen beide vleeshallen werd eerst de eier-, gevogelte- en wildmarkt gehouden, maar in 1621 werd hier de riviervis- of boerenvismarkt ingericht. In diezelfde periode (zeventiende eeuw) zien we de verkoopplaatsen voor vis zich wijder rond de Dam verspreiden. Achter de waag op de Dam was een platvismarkt. In 1661 kwam er een kleine vismarkt op het Singel (noordzijde) ter weerszijden van de Nieuwe Haarlemmersluis. Die markt was deels op de sluis en deels op vlonders aan het water gebouwd en telde 52 visbanken. De bevoorrading ging

*Boven: De kleine vismarkt aan de Nieuwe Haarlemmersluis in 1770.
Rechts: De mosselsteiger bij de kleine vismarkt rond 1850.*

via de vlonders en de opslag middels korven in het water, om de vis levend te houden. De **mosselen- en oestermarkt** vormde min of meer één geheel met die markt en vond later een plek aan de Mosselsteiger, buiten de eerder genoemde Nieuwe Haarlemmersluis.

De goedkopere soorten **platvis** (bot, schol, schar) werden aan het Bothuisje in het IJ aangeleverd en vandaar verkocht. Er was op het Spui voor het Maagdenhuis ook een platvismarkt en bij de Haringpakkerstoren werd platvis verhandeld.

Garnalen werden aan de Droogbak aangeleverd. De garnalenmarkt vond aanvankelijk een plaats op het Singel, voor de Hand- en Voetboogdoelen. In de zeventiende eeuw werd die verplaatst naar het Realeneiland (Zandhoek).

“In 1933 of 1934 werd op de plek van de Jodenvismarkt nog zee- en riviervis verkocht, als onderdeel van de Waterlooplein-markt! Uit een waterpompje kwam de verkoeling en opfrissing van de zéér dode vis, en ik zie nog de Joodse viskooplui, in hemdsmouwen gebogen staan over die vis die onder de dikke waterstraal gehouden werd en die aan het zeebanket een appetijtelijk aanzien moest geven!”

Op het Koningsplein werd een **bokkingmarkt** gehouden. Het mag als vreemd ervaren worden dat juist de garnalen naar de Zandhoek gingen en de bokking naar het Koningsplein, terwijl alle bokking in Amsterdam van de rokerijen op de Bokkinghangen kwam, direct naast de Zandhoek.

De joodse immigranten hadden hun eigen **Jodenvismarkt** aan de Houtgracht, bij de brug voor de Vlooienburgsteeg en ook in die steeg, die nu Houtkoperdwarsstraat heet en welk deel het tot de 2e

Wereldoorlog heeft uitgehouden. Daar werd vooral zoetwatervis verkocht maar ook wel zeevis. In de Houtgracht lagen schuitjes, half gevuld met zeewater, waarin vis levend gehouden werd door het in beweging houden van het water. Dat gebeurde door middel van een plank, die dwars over de roeibank lag en door een – wijdbeens staande – man in wippende beweging gebracht werd. De lui, die dit bedrijf uitoefenden, werden spottend hobbelstudenten genoemd. Deze laatste vismarkt heeft het leven 300 jaar weten te rekken. Misschien moet ook de zondagse **palingmarkt** aan het eind van de Overtoom genoemd worden. Die was weliswaar niet binnen de stad maar werd wel veel door Amsterdammers bezocht.

Boven: De vismarkt aan de Geldersekade vanaf 1841.

Links: De locatie van de Jodenvismarkt aan de Houtgracht. Aan dezelfde gracht werd ook een groente- en fruitmarkt gehouden.

Koning Willem I drong er – via de Commissaris des Konings – bij het gemeentebestuur op aan, de vishandel vrij te laten en de monopoliepositie van de Vismarkten te Amsterdam te laten varen. Het gemeentebestuur gaf daar slechts schoorvoetend aan toe! De handel bleef streng gereguleerd maar het uitventen werd makkelijker. De organisatie van de markt kwam in handen van de gemeente en er werden bezoldigde gemeenteambtenaren als marktmeester aangesteld. Pas in 1828 kwam er een min of meer vrije vismarkt en na 1830 werden nooit meer marktrechten verpacht.

Belangrijk was het feit dat de oneconomische beugvisserij ophield te bestaan. Dit had tot gevolg dat er geen levende vis meer op de markt kwam; de vis werd direct op het schip „bewerkt” en in het ijs

verpakt. De huisvrouw was in het vervolg overgeleverd aan de tussenhandelaar en de detailhandelaar, waarmee de vis ook een stuk duurder werd.

In verband met de bouw van de nieuwe beurs van Zocher, werd de grote vismarkt in 1841 afgebroken en verplaatst naar enkele houten barakken op de Nieuwmarkt bij de Geldersekade. Deze werden in 1862 vervangen door een nieuw gebouwde stenen hal. Deze vismarkt bleek door zijn gebrekkige inrichting en door onvoldoende ruimte voor iedereen een ergernis te zijn. In 1901 werd de markt weer verplaatst naar de gemeentelijke vismarkt aan de De Ruijterkade. Dit was een aanvoermarkt met afslag voor de handel; particulieren werden daar niet toegelaten. 15 september 1954 werd de vismarkt opgenomen in de Centrale Markthallen met een geheel eigen gebouw.

Boven: Dezelfde vismarkt met de nieuw gebouwde hal, rond 1900

Rechts: De visafslag De Ruijterkade in 1910, alleen nog groothandelsmarkt.

Boven: De grote en kleine vleeshal in de Nes, hier in 1774.

Rechts: Het interieur van de grote vleeshal, volgens een studie voor een kalenderblad door Pieter van den Berge rond 1690.

Vleesmarkten (vleeshallen)

In tegenstelling tot de veemarkten die hieronder ter sprake komen gaat het hier om geslacht vee dat in delen te koop wordt aangeboden. Sinds een keur van 1502 was de slacht streng gereguleerd en door zogenaamde 'vindere' (overheidsdienaren, marktmeesters) gecontroleerd. De consument kocht nooit direct van het slachthuis maar bij een tussenhandelaar die vanaf de eveneens gecontroleerde 'vleesbank' in de vleeshal verkocht. Deze hallen waren door de stedelijke overheid ingesteld om de burgerij van gezond vlees te voorzien en kwade praktijken van vleeshouwers te voorkomen door het toezicht van de vindere of keurmeesters.

Het Sint Pietersgilde, waartoe ook de visverkopers behoorden, had

in 1463 het monopolie op de verkoop van vlees gekregen. Vlees werd eerst op die Plaetse in de open lucht verkocht. De eerste vleeshal, van waaruit verkocht werd, stond vanaf ongeveer 1525 naast het oude stadhuis in de Vogelsteeg en groeide tot 20 vleesbanken. Na 1582 kreeg het gilde de Sint Pietershal aan de Nes toegewezen, die na de verhuizing van het Sint Pietersgasthuis was vrijgekomen. De grote vleeshal werd in het gasthuis zelf ingericht en de kleine in de kapel van het eveneens ontruimde Margrietenklooster. Later kwamen er ook elders vleeshallen in de stad: op de Westermarkt (1619-1857), op de Botermarkt (1737-1871?) en op de Herenmarkt (1617-1623). De joden hadden al vroeg hun eigen vleeshallen in en om de jodenbuurt (o.a. Deventer Houtmarkt). Dat was nog een heel gedoe, omdat de overheid hen in principe ontzegde er een eigen nering op na te houden. In 1882 kreeg vleeshouwersvereniging De Eendracht vergunning voor een Israëlitische vleeshal (zonder slachthuis) in de

Nieuwe Kerkstraat, dicht bij de veemarkt die toen nog aan de Achtergracht werd gehouden.

In september 1986 opende op de Centrale Markt aan de Jan van Galenstraat een Vleesgroothandelsmarkt.

Boven: De vleeshal op de Botermarkt, nog net rechts te zien, opende in 1737 zijn deuren.

Links: De vleeshal op de Westermarkt was op de benedenverdieping van de Westershal, die gedeeld werd met de schutterij. Na de sloop van de waag op de Dam, in opdracht van Lodewijk Napoleon, werd deze Westershal de vervanger voor die waag.

Veel markten in de Middeleeuwen vonden een plek op het grootste plein dat de stad rijk was, die Plaetse of zoals we het vandaag noemen: de Dam. Huizen werden opgekocht en gesloopt om meer handelsruimte te krijgen, maar de drukte maakte het plein onwerkbaar. Eind vijftiende eeuw begon de vroedschap al naar andere marktplekken uit te zien en de ene na de andere branche werd van het plein verdreven.

Eier-, gevogelte- en wildmarkt (kippenmarkt)

Zoals zo vele markten begon de gevogeltemarkt op 'die Plaetse'. Door de grote drukte op het plein werd de markt na 1587 verplaatst naar de ruimte tussen de grote en kleine vleeshal tussen Nes en Oudezijds Voorburgwal, waarvan in Brederodes toneelstuk Moortje (1613) nog sprake is. Ook op de Nieuwmarkt werd in die tijd pluimvee verkocht. In 1660 scheidden de hoender- en vogelkopers zich van het Sint Pietersgilde af en kregen in 1669 een zelfstandige markt op de Botermarkt, in de zuidoosthoek van het plein die de 'Kippenhoek' ging heten. In de knel gekomen door de herinrichting van het Rembrandtplein (1871) verhuisde de handel in 1906 naar de leeggekomen visafslaghal op de Nieuwmarkt en – omdat de gemeente die hal in 1930 wilde slopen – naar de Centrale Markthallen aan de Jan van Galenstraat, nadat die in 1934 geopend werden.

*Links:
De Kippenhoek
naast de Bo-
termarkt, waar
vanaf 1669 de
gevogeltemarkt
is gehouden. In
1871 werd het
plein opnieuw
ingericht en de
naam gewijzigd
in Rembrandt-
plein. Deze
hele hoek is in
1926 verdwe-
nen onder de
nieuwbouw van
de Amsterdam-
sche Bank.*

Boven: Dit schilderij van Gabriel Metsu (1661) laat zien dat op de groentemarkt (Prinsengracht bij de Westermarkt) ook wel plaats was voor gevogelte en eieren

Groentemarkten

Groenten waren in de Middeleeuwen helemaal geen belangrijk onderdeel van het voedselpatroon. Dat kwam pas in de zestiende eeuw op gang en dat zal wel iets te maken hebben met de introductie van de aardappel, die immers uit Amerika kwam. De bevolkingsexplosie na de val van Antwerpen (1585) en het toenemen van het aandeel dat groente in de dagelijkse dis innam maakte dat de hoeveelheid benodigde groente exponentieel toenam. De groentemarkt nam evenredig in omvang toe, maar de groenteverkopers waren nu juist

*Boven: De grootste groentemarkt in de 17e eeuw was aan de Prinsengracht...
Rechts: ...maar dan gesplitst in vele verschillende markten, verdeeld naar woonplaats van de koopman, zoals hier de Hillegommer markt.*

Op de aardappelmarkt begon de drukte reeds 's morgens vroeg; aardappelschippers, handelaren en sjouwers, gewoonlijk "aardappelkerels" genoemd, liepen de schepen en kelders in en uit. In veel kelders waren kroegjes, waar de kooplui hun aardappels trachtten te verkopen. Op de stoep stond gewoonlijk een schotel gekookte aardappelen als monster uitgesteld.

de enige beroepsgroep op de markt die niet in een gilde verenigd was. Dat gemis aan zelfregulering zorgde er vanaf de zeventiende eeuw steeds voor dat 'groentemarkt' synoniem was voor 'niet beheersbare chaos'. De overheid deed van alles om de markten enigszins in zijn greep te krijgen, bijvoorbeeld door na de concentratie van groenmarkten op de Prinsengracht de handel weer te spreiden. Zo werd de markt langs die gracht steeds uitgebreider door het uit elkaar houden van de verkopers naar streek van herkomst. De Zuid-Hollandse kwekers stonden gescheiden van de Noord-Hollandse en die uit Noord-Nederland. Die uit de Diemer- en Bijlmermeer kregen

weer een heel andere plek toegewezen. Het is bijna onmogelijk een chronologische volgorde te geven waar de diverse groenmarkten zich in de stad bevonden. Dan was er het probleem dat het verkeer te water betrof. De meeste groente werd per schuit aangevoerd en die lag de rest van de dag te wachten tot de eigenaar weer naar huis kon. Toen die schuiten definitief de vaarwegen verstopten bedacht de overheid een systeem, waarbij de schuiten meteen gelost werden, waarna er door overheidsdienaren uitbetaald werd en de schipper vertrekken kon. De marktmeesters zorgden verder voor de verwerking en verkoop. Het is niet helemaal duidelijk hoe de overheid zich

indekte tegen de strop van een niet geheel verkochte voorraad. Het laatste dat opvalt aan de groenmarkten is de inzet van vrouwelijk personeel voor de regeling van de verkoop. De indruk bestaat dat men dacht de meest vrouwelijke groenverkopers beter in de hand te

Boven: Groente werd overal in de stad verder uitgevent. Dit groenvrouwkje heeft de waren wel eerst op de markt moeten kopen.

Links: De groentemarkten werden gespreid naar regio van de verkopers. Zo stonden die uit de Diemer- en Bijlmermeer tweemaal per week op het Oudekerksplein.

kunnen houden met opzieners te benoemen die van gelijk kaliber waren. Alleen de marktmeester was een man, die vreemd genoeg hier havenmeester heette. Dat zal dan weer iets te maken hebben met het feit dat alles per schuit de stad in kwam.

De waren mochten alleen op de markt worden verkocht. Uit de schuiten mocht niets aan 'voorkopers' worden verkocht; dat waren tussenhandelaren die zich bijvoorbeeld bij schaarste, meester wil-

Boven: In 1895 verhuisden alle groenmarkten van de stad naar een strook grond tussen Singelgracht en Marnixstraat, ter hoogte van de Elandsgracht. Vanuit de Singelgracht konden de schuiten in insteekhavens lossen.

Rechts: Door het spontaan erbij betrekken van de Lijnbaansgracht werd het opnieuw een chaotische toestand op de Marnixstraat.

den maken van de waren. Deze voorkopers mochten om dezelfde reden de schuiten ook niet tegemoet varen. Groente leende zich uitstekend om in de stad verder uit te venten en dat werd ook veelvuldig gedaan. Het uitventen in de stad was aan de buitenlieden niet toegestaan. Dit was bij uitsluiting aan de Amsterdamse 'uytslijters' voorbehouden.

De groenmarkt zal zijn oorsprong in de Warmoesstraat gehad hebben, maar met het groeien van de stad zijn er altijd meerdere groentemarkten tegelijk geweest. Een andere groentemarkt was tot 1644 aan de westzijde van den Oudezijds Voorburgwal tussen Varkenssluis en Sint Pieterskerkhof, tegenover het Prinsenhof. Daarvan is in 'Moortje' (Brederode, zie p.9) in 1613 in elk geval nog sprake. Die markt werd **wortelmarkt** genoemd, maar er werden ook andere

groenten verkocht. Een **erwtenmarkt** was aan de Binnen-Amstel, daar waar nu de Kleine Komedie is. Een **aardappelmarkt** was op de Prinsengracht, van Rozengracht tot Noordermarkt.

De grootste groenmarkt was vanaf 1669 aan beide zijden van de Prinsengracht, tussen de Egelantiers- en Looiersgracht, ook voor de Westermarkt langs. Die plek werd in de achttiende eeuw te krap en daarom mochten tuinders uit de Diemer- of Watergraafsmeer en de Bijlmermeer op maandag en vrijdag hun waar verkopen op het Oudekerksplein. Die markt werd aangevuld met fruitstallen.

Tenslotte hadden de joden weer een eigen groenmarkt op Vlooienburg, gedeeld met een fruitmarkt, waar eens per week ook de tuinders uit de Watergraafsmeer en de Bijlmermeer mochten staan. In 1895 werden alle groente- en fruitmarkten verplaatst naar de op-

nieuw ingerichte schans in het westen van de stad. De markt kwam tussen de Engelse Gasfabriek (op de plek waar nu het hoofdbureau van politie staat) en molen De Victor (De Clercqstraat). De markt kreeg vanaf de Singelgracht een aantal insteekhavens, maar daar hield het gedegen ontwerp van de grootste markt van Amsterdam meteen op. Door het bij de markt trekken van de Lijnbaansgracht voor de kleine groentevletten werd de hele Marnixstraat in beslag genomen en het verkeer werd door de absolute anarchie van de marktkooplieden volledig lamgelegd.

Boven: In 1934 betrokken alle groenmarkten de nieuwe Centrale Markt, aan de Kostverlorenvaart. Dat gebeid was ter beschikking gekomen door de annexatie ervan in 1921.

Links: De chaos op de Marnixstraat was spreekwoordelijk.

Het verkeer van marktschuiten binnen de stad is een verhaal apart. Een van de havenmeesters was speciaal aangesteld om toezicht te houden op de naleving van de regels bij de Appelmarkt aan het Singel. Vanaf 1616 werd hier, tussen de Hei- en de Raambrug, dagelijks markt in inheems fruit gehouden. De havenmeester, tevens marktmeester, moest erop toezien dat de schepen goed aangemeerd lagen. 's Ochtends vroeg, bij het begin van de markt, dreigden voortdurend opstoppen in het Singel te ontstaan, wat met veel ruzie,

Boven: De fruitmarkt zat tot 1895 aan het Singel, tussen Raam- en Heisteeg. De marktmeester had de grootste moeite om het Singel terplekke bevaarbaar te houden, door er op toe te zien dat de schuiten netjes aangelegd werden.
Rechts: De fruitmarkt aan het Singel in 1883.

stompen, schelden en zelfs messentrekken gepaard ging. Hij wees de aanlegplaatsen aan, schreef de handelaren in en inde de markt-gelden en accijnzen. Er kwamen onder meer schepen uit Leiden, Delft, Rotterdam, Den Haag, Schagen en Amersfoort. Na het lossen voeren de schepen via de verschillende sluizen de stad weer uit. Een andere, zeer grote markt was de groentemarkt aan de Prinsen-gracht. Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw werd deze gehouden aan de westzijde van de gracht tussen de Egelantiers- en de Looiersgracht. Aan de oostzijde was het tussen de Westermarkt en de Berenstraat markt. Hier voerden Noord-Hollandse 'groenlui-den' dagelijks kool, rapen en wortelen aan. Verder waren er schuiten uit Haarlem, Beverwijk en omgeving, uit de Streek, Langendijk en Leiden. Zij vervoerden onder andere bonen, peultjes, aardbeien

en kruisbessen. Schuiten met sla kwamen behalve uit Leiden ook uit Den Haag. Weer andere schuiten kwamen uit Utrecht, de Wetering, de Watergraafsmeer en het Westland. De marktmeester wees 's ochtends bij het begin van de markt de ligplaatsen langs de kade van de Prinsengracht aan volgens plaats van herkomst. Vervolgens inde hij het markt- en liggeld. Ook hier was het een hele kunst om opstopingen te voorkomen en de schepen snel een goede plaats te geven. Haast was geboden, want al om tien uur moest er onder leiding van een opzichteres voor gezorgd zijn dat de kades na het lossen en de verkoop weer helemaal schoon waren. In de winter was dit elf uur.

“Als wij segghen appelmarkt ende appelen, soo verstaen wij alle sulcke soorten van vruchten als Appelen, Meloenen, Speierbesien, Peyren, Pruymen, Walnoten, Haselnoten, Castaignen, item Moerbesien, Karsen, Aertbesien, Craeckebesien ende andere diergelycke. Van de welcke sommighe in deze coude landen ende die naerder het Noorden ligghen, gheluckelicker voortcomen in de Suyder landen. Onder de soorten van onse appelen en sal ick niet tellen Citroenen, Oraengie appelen, Granaetappelen. Limoenen ende andere diergelycke uytheemsche, die in grooten getale ende menigte hier ghebracht; en de hier ende daer bij de straten vercocht werden ; maer die bij ons wassen, als daer zijn Queappelen, Goudtgeelee queen, Schijvelingen, Sint Jansappelen, Potappelen, Rabauwen oft Rapouwen omdatse van de ghedaente van rapen zijn; Poppinghen, Winterguldelingen, Somerguldigen, Joopkens, Kerlappelen, Apelperen, Vlaemsche Smoutpeeren, Ijsbouten, Sint Thomaspeeren, Engelsche tafelppeeren, Lanchasen, Sint Jacobspeeren, Engelsche braetperen, Fransche kangeweelen, Suyckerpeeren, Tafelppeeren, Rietpeeren, Oosterpeeren, Mispelppeeren of Mandekenspeeren, anders Soppega groenkens, Keyserinnen”.

Fruitmarkten

Alhoewel de fruitverkopers wel in een gilde verenigd waren werden de fruitmarkten door hun nauwe banden met groente meegezogen in de onhebbelijkheden die bij die markten hoorden. Tot ze beiden op de Marnixstraat verenigd werden zijn groente en fruit daarom gescheiden gehouden. De belangrijkste aanvoer van fruit was in de herfst, na de pluk in september.

Zijn oorsprong zal de fruitmarkt naast de groentemarkt op de Plaetse gehad hebben. In 1503 werd de verkoop van fruit daar verboden. Daarna kreeg het fruit een eigen marktplek, de Oudezijds Voorburgwal, tussen Sint Pieterskerkhof en de Lombardsteeg, dus aansluitend aan de groentemarkt iets noordelijker. In een onbekend jaar

Boven: Een deel van de fruitverkopers bevolkte de Elandsgracht rond 1930.

verhuisde die naar de Nieuwezijds Voorburgwal (oostzijde, achter het oude stadhuis). Na 1616 werd die markt op het Singel (oostzijde), tussen de Raam- en Heisteeg gehouden en bleef daar tot 1895.

Een tweede fruitmarkt was aan de Prinsengracht, tussen Run- en Berenstraat. Dan was er een markt voor buitenlands fruit aan het noordelijkste deel van het Damrak en een markt speciaal voor klein fruit (aardbeien, bessen, enz.) op het Oudekerksplein.

Op 1 mei 1810 (Franse tijd) besloot de maire van de stad op verzoek van de gemeente Aalsmeer om de aardbeienmarkt van de Prinsengracht bij het Molenpad naar de Bloemmarkt (Nieuwezijds Voorburgwal) over te plaatsen. De thesaurier Dedel had eerst geïnfor-

Boven: De aardbeienmarkt aan de Prinsengracht, bij het Molenpad.

Rechts: De Houtgracht met de plek waar de joodse markt voor groente en fruit was, voor het Arsenaal en voor de synagoge.

meerd, of de eigenaren van de huizen aan de Bloemmarkt er niets tegen hadden, dat deze aardbeien, die nooit op maandagen (bloemmarkt!) werden aangevoerd, hier zouden worden verkocht. Al deze markten verhuisden in 1895 naar de Marnixstraat, de nieuwe groenmarkt.

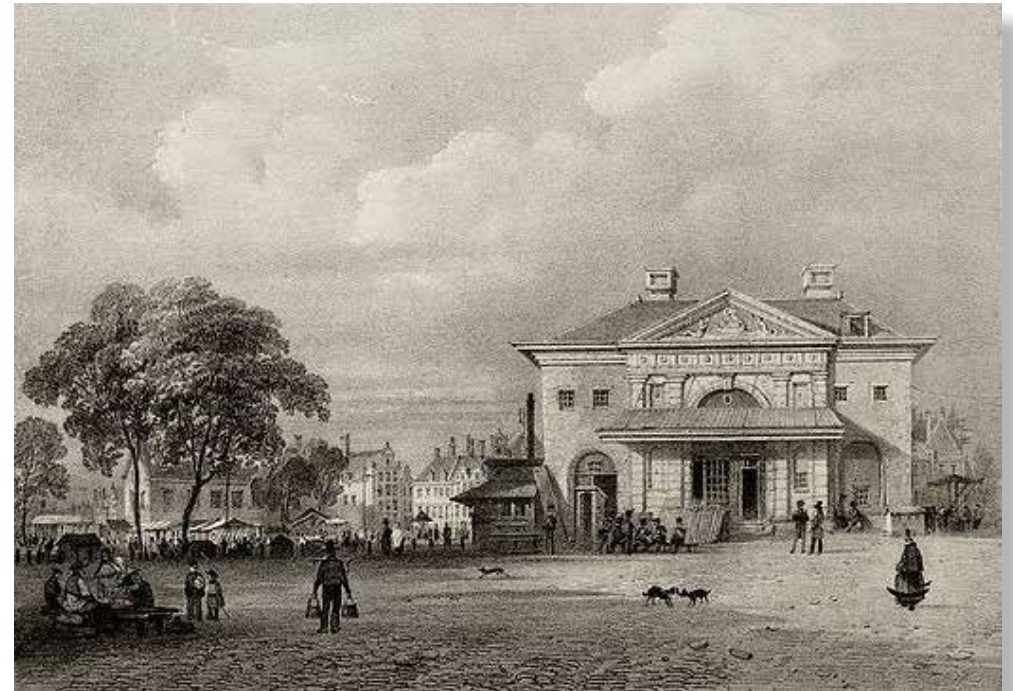
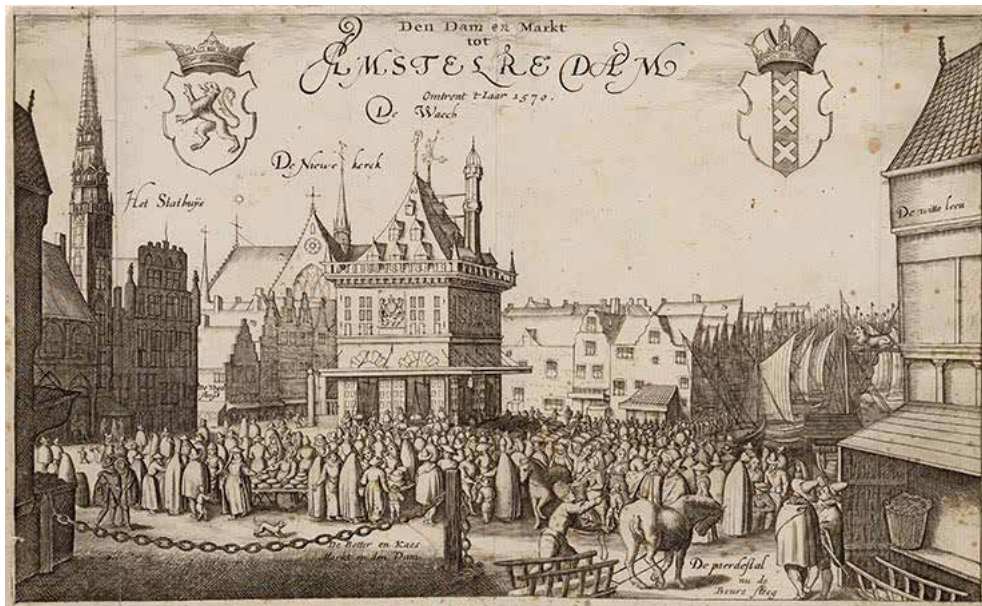
De Jodenbuurt had zijn goed voorziene fruitmarkt rond het punt waar de Leprozengracht op de Houtgracht uitkwam, het latere Waterloo plein voor het Arsenaal.

Zuivelmarkt – melk

De zuivelmarkt nam het grootste deel van Die Plaetse (de Dam) in beslag. Toen het bij keur van 1503 verboden werd melk te verkopen voor het stadhuis op de Dam verplaatste deze markt zich naar de Nieuwezijds Voorburgwal bij de Gasthuissteeg en in het laatste deel van die steeg. Die plek zou in de zeventiende eeuw bekend worden als de Pijpenmarkt, maar ook toen was er nog een Melkboersteeg. Er is begin zeventiende eeuw ook sprake van een Oudezijds Melkmarkt op of bij de Varkenssluis.

Later (eind zeventiende eeuw) waren er op alle burgwallen van de stad grote of kleine melkmarkten actief, bijvoorbeeld op de Brouwersgracht/Herengracht. De Melkmeisjesgang (Herengracht) geeft ook een indicatie waar te zoeken. Het Melkmeisjesbruggetje (brug nr. 16 over de Brouwersgracht) werd vroeger de Melkmarktsbrug genoemd. Toen er vlak bij de brug een zaak kwam met een uit-

hangbord waarop een melkmeisje stond, werd de naam van de brug veranderd in de huidige naam. In de negentiende eeuw legden de melkschuiten aan voor de Haringpakkerij en de Oude Teertuinen, ook vaak de Slijpstenen genoemd, om vanaf hun schuiten de melk direct te verkopen (zie foto p.8).

Zuivelmarkt – boter, kaas, eieren en spek

Deze weekmarkt begon zoals zoveel markten op de Dam waar hij het tot 1503 uithield en toen de melkverkopers naar de Nieuwezijds Voorburgwal achterna ging. Na de Vierde Uitleg verhuisde

Boven: De boter- en kaasmarkt op het Reguliersplein, dat al snel als Botermarkt door het leven ging, tot het in 1876 Rembrandtplein werd.

Links: De boter- en kaasmarkt op die Plaetse, de Dam. Toen de plannen voor een nieuw stadhuis op de Dam vorm aannamen, werden de markten er een voor een weggevoerd.

de botermarkt naar het Reguliersplein (1669), dat toen Botermarkt ging heten en waar ook veel kaas, eieren, kippen, kuikens, kalkoenen, eenden en tamme duiven werden verhandeld. De eieren werden bij de gevogeltemarkt gevoegd (zie aldaar), de kaas kwam in 1694 langs de Reguliersgracht. De zuivel die uit Noord-Holland met

grote schepen tot in het Damrak aangevoerd werd, mocht – vanwege de bereikbaarheid over water – aan het Damrak verhandeld worden, maar alleen in partijen. De verhuizing naar de Botermarkt vond op 1 februari 1669 plaats, omdat eerst de nieuwe omwalling klaar moest zijn voordat de oude – die dwars over het Reguliersplein liep – gesloopt mocht worden. Door herinrichting van het Rembrandtplein in 1871 in de knel gekomen verdween de markt. De eier- en gevogeltemarkt vond nog een aantal jaren onderdak in de in 1901 verlaten vishal op de Nieuwmarkt, tot die in 1937 gesloopt werd.

Boven: De in twee fasen gedempte Reguliersgracht werd eerst Kaasplein en na 1875 Thorbeckeplein. Het bood plaats aan de afgescheiden kaasmarkt. Deze foto is van na de tweede demping in 1785.

Rechts: Een melkventer verkoopt vanuit zijn schuit (detail).

Zuivelmarkt – kaas

Kaas mocht van het stadsbestuur op de markt alleen per hele kaas verkocht worden. Voor stukken ging de consument maar naar de kramer. Deze weekmarkt was nauw verweven met de botermarkt, heeft lang dezelfde plek gedeeld en verhuisde in 1669 dus ook mee naar het Reguliersplein. In 1694 werd een deel van de Reguliersgracht gedempt omdat de marktkooplui daar hun afval in dumpen en voor veel stankoverlast voor de omwonenden zorgden. Naar dit deel van het aldus vergrote plein verhuisde de kaasmarkt. In 1785 werd een volgend stuk van de Reguliersgracht gedempt en ontstond het Thorbeckeplein. In 1852 kwam midden op de kaasmarkt het beeld van Rembrandt te staan (zie foto links), tegenover de Reguliersdwarsstraat. Door herinrichting van Rembrandt- en Thorbeckeplein in 1871 verdween de weekmarkt voorgoed naar het Amstelveld.

Pensmarkt

Een hardnekkig gerucht dat op de Prinsengracht bij de Pansemerbrug een pensmarkt geweest moet zijn, is in 1958 al ontzenuwd door J. Z. Kannegieter. Het gaat hierbij om de brug in de Prinsengracht over de Egelantiersgracht. Is er op de Prinsengracht nu wel of niet een pensmarkt geweest?

Korenmarkt

Niet te verwarren met de Korenbeurs op het Damrak. De Gooise of

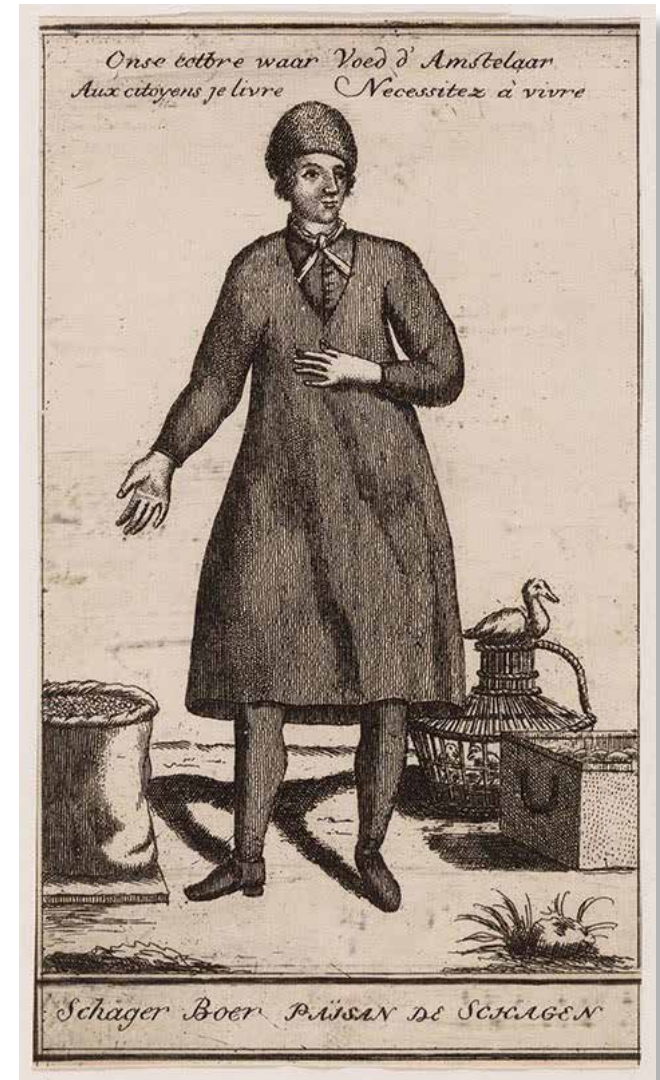

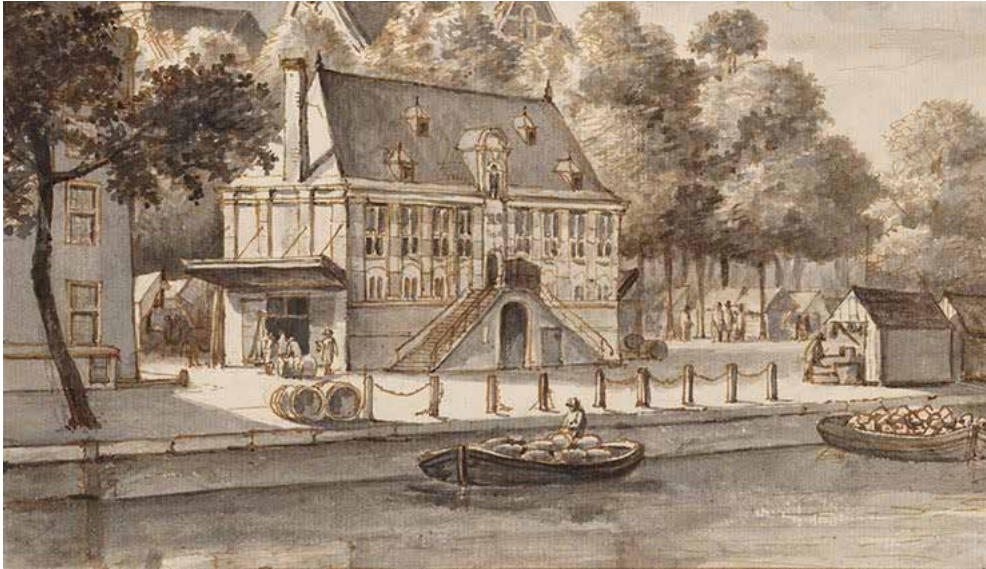
*Links:
De erwtenmarkt
was tegelijk
ook bonen- en
graanmarkt. Nu
staat er de Kleine
Komedie.*

*Rechts:
Schager boer
gaat ter markt:
Onse eetbre waar
voed d'Amstelaar*

Stichtse korenmarkt, voornamelijk met boekweit, gebruikte rond 1550 's maandags een deel van de Oudezijds Voorburgwal en verhuisde rond 1600 naar de Erwtenmarkt (Binnen-Amstel).

Een tweede graanmarkt was vanaf begin zeventiende eeuw op de 'Schagermarkt', een maandagse markt aan het Singel, waar nu de Stromarkt is. Daar werd, samen met andere producten uit het Noorderkwartier hoofdzakelijk graan uit Westfriesland verhandeld. In 1662 verhuisde de Schagermarkt naar de Herengracht (oostzijde) tussen Blauwburgwal en Oude Leliestraat. Medio achttiende eeuw greep het stadsbestuur in en verbood de bijproducten, waarna er alleen nog graan werd verkocht volgens de stedelijke normen en maten.

Beschuitmarkt (+brood, meel en koek)

In de Gouden Eeuw was er een grote markt voor beschuit, waarmee de speciale, lang houdbare, scheepsbeschuit bedoeld wordt. Na die eeuw, die overigens net zeventig jaar duurde, nam de vraag weer af en ook het belang van die markten. Op alle beschuitmarkten werd ook brood en koek verkocht. Tot de zeventiende eeuw was de beschuitmarkt op de Varkenssluis (Oudezijds Voorburgwal). Na 1615 waren er twee beschuitmarkten, een op den Oudezijds (Fluweelen) Voorburgwal (oostzijde) tussen de Oude Doelenstraat en de Stoofsteeg, en een op de Keizersgracht tussen de Leliegracht en de Westermarkt. Er is in 1615 nog even sprake van een beschuitmarkt op het Singel. Twee maal per week was er op de Westermarkt een broodmarkt. Uit een Amsterdamse verordening van 1484 blijkt, dat in de tweede helft vijftiende eeuw 's maandags op de weekmarkt

Boven: De brood-, meel- en beschuitmarkt op de Westermarkt.

Rechts: Brood en koek leende zich weer uitermate goed voor uitventen.

brood van buiten werd verkocht. In het laatst van de zestiende en begin zeventiende eeuw was in Amsterdam de invoer van vreemd brood, vooral uit de Waterlandse dorpen, Wormer, Jisp enz. zo groot geworden, dat sterk protectionistische bepalingen ten behoeve van stedelijke bakkers door de overheid nodig werden geoordeeld. Die schijnen echter niet veel succes te hebben gehad.

Al in de Middeleeuwen had de Deventer koek een grote reputatie en het is dan ook niet te verwonderen, dat de nabootsing daarvan hier werd aangemoedigd, zoals blijkt uit de koekkeuren van 15 februari en 30 maart 1503. Men bevoordeelde immers liever de eigen bakkers. De koekbakkerij in het Amsterdam van de vijftiende en zestiende eeuw was niet zonder betekenis. Maar de echte Deventer

koek was niet uit de stad te weren en werd heel veel ingevoerd. Wel werd paal en perk gesteld aan de verkoop. Zo werd in 1648 bepaald, dat de Deventer- en Kamper koek alleen op de beschuitmarkt mocht worden verkocht behalve dan op de vrije week- en jaarmarkten. Toch vreesde men ontduiking van de accijns en daarom werd in 1659 de gezworen stads-koekteller ook belast met het tellen van de ingevoerde Deventerkoeken. Ruim twintig jaar later werd het nog beter geregeld: Op 25 januari 1681 besloten burgemeesters en oud-burgemeesters op rekvisitie van de impostmeesters van het gemaal en overliden van bakkers en koekenbakkers een officiële teller voor Deventer koek aan te stellen, die de koeken, voordat ze uit de schepen werden gelost, moest tellen.

Turfmarkt

In de vijftiende eeuw was een turfmarkt in het Damrak, bij de Papenbrug. Die verhuisde rond 1560 naar de oostzijde van het Rokin, ter hoogte van het Nieuwe Nonnenklooster, op een nieuwe aangelegde kade. In verband met de herinrichting (1641-43) van het Sint Pietersgasthuis (later Binnengasthuis genoemd) met bijvoorbeeld een bayart met de ingang aan de kade, moest de turfmarkt wijken en kreeg een nieuwe plek op de Prinsengracht (oostzijde), in de

Boven: De Oude Turfmarkt was slechts 90 jaar turfmarkt, tot 1640, maar heet nog steeds zo ondanks pogingen er Rokin van te maken.

Links: Op de korenbeurs werd wel koren verhandeld maar alleen engros.

buurt van de scherm-school/Leidsegracht. Die markt was uitsluitend voor Hollandse turf, maar in 1634 kwam er een turfmarkt voor Noord-Nederlandse turf op het Realeneiland. Omdat de zuidwal van het IJ te ondiep werd zou in 1673 die markt verplaatst worden naar de Nieuwe Vaart, aan de wal voor Kattenburg. De turfmarkt op de Prinsengracht werd in 1671 verder oostwaarts verplaatst richting Vijzelstraat. De stad gedoogde buiten deze officiële markten de verkoop vanuit Friese of Groninger turfschepen die op een aantal plaatsen mochten aanleggen, zogenaamd om te lossen. Dat gebeurde bijvoorbeeld in de buurt van de Nieuwe Haarlemmersluis, aan de

*Boven: Geladen turfschip op het IJ, in afwachting van een losplaats, rond 1750.
Rechts: Friese turfschepen aan de Noordermarkt in 1867. Er werd direct vanaf het schip verkocht.*

Noordermarkt en aan de Oude Schans. De kade aan het Rokin bleef Oude Turfmarkt heten. Een vroeg negentiende-eeuwse poging de kade de chiquere naam Rokin te geven, sneuvelde. De eerste Nederlandse Bank stond gewoon aan de Oude Turfmarkt.

Brandhoutmarkt

Deze markt zwierf door de stad, van loswal naar loswal, waar toevallig plaats was. Er werd op brandhout accijns geheven. Van de Kloveniersburgwal werd het brandhout, ook wel talhout, in 1663 naar de Deventer Houtmarkt (Muidergracht) verdreven omdat de loswal zo dicht bij het zich snel uitbreidende Oost-Indischhuis was en daar danig in de weg lag. Tien jaar later werd de handel gedeeltelijk verplaatst naar de Oude Teertuinen, omdat brandhout in die tijd al speciaal uit het buitenland (o.a. Noorwegen) aangevoerd werd. Op het Kamperhoofd werd die vracht ingeklaard en dan kon dat ook beter meteen van daaruit verkocht worden. Brandhout was in de

regel partijgoed, dat door grossiers op markten in het klein verkocht werd, maar wel aan huis bezorgd kon worden.

Manufacturenmarkt

De garen- en linnenmarkt begon 1553 op de Oudezijds Voorburgwal maar zijn grootste omvang kreeg de markt na verhuizing naar de Nieuwmarkt, met zijn uitgebreide straathandel in manufacturen. “[Een markt] ...zó betekenisvol, dat ik vaak dames – die evengoed in de winkels van Kalverstraat en Leidsestraat hun inkopen konden doen – heb horen verzekeren dat ze vele zaken op de Nieuwmarkt even goed of beter en oneindig veel goedkoper dan in de grote magazijnen konden krijgen”. ‘s Zaterdags veranderde deze dagmarkt geheel van karakter; dan kwamen in de namiddag kooplieden met boeken, sigaren enz. de kramen bemannen.

In 1892 werd de markt opgeheven maar dat is al snel teruggedraaid, want de markt hield het daarna nog tot de Tweede Wereldoorlog uit. Er was een chronisch tekort aan staanplaatsen op de Nieuwmarkt

(216 plaatsen); om de krapte op te vangen werd in 1914 de weekmarkt op het Amstelveld gewijzigd in een dagmarkt (sinds 1876 weekmarkt met 296 plaatsen), behalve op maandag, want dan stond daar vanouds de metaalwarenmarkt en de fruitmarkt.

Door de gevolgen van de Holocaust kwamen deze beide markten na de Tweede Wereldoorlog niet weer tot leven.

In 1755 werd een deel van de Westermarkt aangewezen voor de **galanterieënmarkt** (waaiers, parasols, paraplu's, enz).

Links: De Nieuwmarkt is in 1614 ontstaan door overkluizing van een deel van de Kloveniersburgwal. Het plein dat ontstond heeft alle eeuwen door als marktplein gediend voor uiteenlopende producten. Het is al heel lang een dagmarkt en een belangrijke afdeling werd de manufacturenmarkt, voortgekomen uit de garen- en linnenmarkt.

Bloemenmarkt

De maandagse bloemenmarkt was van 1620 (eerste vermelding) tot 1862 op de Nieuwezijds Voorburgwal, voor de Rosmarijnsteeg, iets ten zuiden van de Deventer Houtmarkt. Er was ook nog een Korte Bloemmarkt op het driehoekige pleintje tegenover de postzegelmarkt, in de krantenhoek. In 1862 werd de bloemenmarkt verplaatst naar het Singel, tussen Koningsplein en Muntplein, waar hij vandaag nog steeds is. In december gaat de bloemmarkt soepeltjes over in de kerstbomenmarkt.

Boommarkt

Deze markt nam de plaats van de Deventer Houtmarkt in (postzegel-

Boven: Dit is het gedeelte Nieuwezijds Voorburgwal dat Balthasar Florisz op zijn kaart van 1625 'Blom marckt' noemt.

Rechts: De boommarkt, helemaal links op de afbeelding, nam de plaats van de houtmarkt in. Nu is daar de postzegelmarkt.

markt) en was nauw gelieerd aan de Bloemmarkt iets zuidelijker. De benamingen worden vaak verhaspeld, waarbij de boommarkt bloemmarkt genoemd wordt. Hier worden de locaties aangehouden zoals Balthasar Florisz ze aangaf op zijn kaarten van 1625 en 1657. Aanbieders kwamen uit Gouda, Boskoop e.o., Beverwijk en Alkmaar.

Boeken- en prentenmarkt

Op de Botermarkt was enkele dagen per week een boekenmarkt. Die stond schuin over het plein in twee rijen stalletjes van Halve-maansteeg naar Utrechtsestraat, daarmee ruimte latend voor andere marktsoorten. Op maandag was het aantal kramen op de weekmarkt zo groot dat er maar een paar boekenstallen konden staan. De verkopers waren hoofdzakelijk Joden en de markt had een faam die de landsgrenzen overschreed. Door de metamorfose van Botermarkt in Rembrandtplein, die in 1871 begon, moest de boekenmarkt verhuizen naar het Jonas Daniël Meijerplein maar dat was pas in 1876 gereed. Een verzoek om tot dat tijdstip op het Rembrandtplein te mogen blijven staan werd afgewezen. Daarop verhuisde de markt naar de Oudemanhuispoort, bleef daar en werd daar dagmarkt.

Metaalwarenmarkt

Een weekmarkt die op de Nieuwmarkt werd gehouden.

Stromarkt

Het was gebruikelijk dat de stroschepen aan vaste ligplaatsen aanlegden en van het schip af verkochten. De oudste stromarkt zal op de Stromarkt aan het Singel geweest zijn. Aan de Leprozengracht, tegenover het 'Arsenaal' (nu Waterlooplein) was later een stromarkt voor grootverbuikers. Een tweede stromarkt bevond zich vanaf 1627 aan de Prinsengracht voor de Noordermarkt, naast de turfmarkt. Die markt was bedoeld voor kleinverbruikers.

Hooimarkt

De verkoop van hooi was altijd geconcentreerd langs de Binnen-Amstel. Eind zeventiende eeuw werd het recht marktgelden te innen aan het Besjeshuis vergeven. Ligplaatsen voor de hooischepen

Boven: Hooischepen in de Leprozengracht; de verkoop ging vanaf de schepen.

Links: De Boeken- en prentenmarkt op de Botermarkt. Dit was een in principe een dagmarkt maar er was niet elke dag evenveel plaats. Deze markt kreeg een nieuwe plek in de Oudemanhuispoort.

waren in de Leproengracht (foto p.34) en Nieuwe Herengracht. De verkoop vond aan de Besjesgracht (=Amstel voor het Besjeshuis) plaats. In de achttiende eeuw is de hooihandel verplaatst naar de Leproengracht en Muidergracht tot de Nieuwe Herengracht, tot die beiden in 1873-74 gedempt werden. Toen was ook meteen de grote behoefte aan hooi tanende.

Boven: De hooimarkt voor het 'Besjeshuis', nu Amstelhof.

Rechts: De jaarmarkten die in september op de Botermarkt werden gehouden, waren zowel beroemd als berucht door wangedrag. De markt duurde veertien dagen, een paar jaar zelfs drie weken. Iedere koopman mocht er verkopen, maar de Amsterdammers hadden de eerste keus.

Over de Botermarkt:

“Zo levendig en druk als het op de weekmarkten was, wanneer de boeren en boerinnen uit de omtrek erheen kwamen, zo kalm was het er op de gewone dagen. Dan klonken er de orgels, de stemmen der straatventers, het geroep van de scharenslijpers, in het voorjaar de langgerekte in falset eindigende uithaal van muilenk-o-o-p der Brabantse vrouwen in haar eigenaardige klederdracht en met de lange tenen korven op den rug, en de kort uitgestoten roep van hoedenkoop door mannen uit het Brabantse, met gelijksoortige korven. Dan ging het zeer rustig toe aan de hier en daar staande groen geverfde zuurkraampjes en rookte de man voor zijn kar met planken gezeten heel kalm uit een gutta percha pijp door een fles water heen de gehele dag oliekoppen door tot ze half grijs waren, en verkochten 's avonds bij de olielamp enige vrouwen mosselen, die de mannen met een klein kopje azijn in één teug doorslikten”.

Stoelenmarkt

De stoelenmarkt was begonnen aan het Damrak maar in 1654 verplaatst naar de Nieuwezijds Voorburgwal, ter hoogte van de Molsteeg en de Nieuwe kerk.

Hoepenmarkt

Hoepen waren de houten singels die bij de productie van vaten gebruikt werden. Er was een aparte markt voor dit product aan het Rokin, tot 1655 aan de westzijde (Heilige Stede), daarna aan de overkant, eerst ten noorden van de Langebrug, daarna buiten de Doelensluis. Medio achttiende eeuw werd de markt nog eens verplaatst naar het Singel (westzijde), bij de Korsjespoortsteeg.

Mandenmarkt (+matten)

De eerste mandenmarkt waarvan sprake is was op het Damrak, bij de O.L.Vrouwesteeg. Deze plek werd in 1634 verruild voor de Nieuwezijds Voorburgwal op de hoek van de Lijnbaanssteeg. Later was driemaal per week een mandenmarkt op de Westermarkt. Hij was alleen toegankelijk voor leden van het mandenmakersgilde. Die van buiten mochten alleen op de drie jaarmarkten hun spullen verkopen.

Pijpenmarkt

Met de verbreiding van het pijproken ontstond o.a. in Nederland een

Boven: De mandenmarkt op de Westermarkt, die dit plein met diverse andere markten moest delen.

Links: Het Singel vanaf de Nieuwe Haarlemersluis gezien. Zowel aan de oost- als aan de westoever waren talloze weekmarkten. Op de sluis, waar te tekenaar stond, was de kleine vismarkt. Tot de Warmoesgracht waren er nog de stro-, kuiperijen-, ladder-, hoepen-, kalk- en Schagermarkt, zij het niet steeds tegelijk. Druk was het altijd!

bloeiende pijpenindustrie. In tegenstelling tot de houten Indiaanse pijp werd in Europa gewerkt met witbakkende klei als grondstof. Vanaf ongeveer 1600 ontstaan overal pijpmakerijen. De benodigde klei wordt in steeds grotere hoeveelheden ingevoerd vanuit omliggende landen.

De grotere steden stonden (net als nu nog vaak) tolerant ten opzichte van nieuwe gewoonten. Roken werd in eerste instantie in Amsterdam dan ook snel geaccepteerd, veel sneller dan op het platteland. De snelle groei van de Amsterdamse bevolking zorgde er tevens voor dat de productie van – en de handel in – rookartikelen van groot economisch belang werd. Amsterdam diende daarbij als toevluchtsoord voor de eerste generatie pijpmakers die uit Engeland

kwam. De fabricage van pijpen werd al snel een echte vorm van industrie. De toenmalige seriematige productie, met specialisten voor elke stap in het fabricageproces, kende grote overeenkomsten met het nu zo verafschuwde lopende-band-werk. Het pijpmaken nam in die tijd in Amsterdam zo'n vlucht dat er zelfs een periode (vanaf 1663) een wekelijkse pijpenmarkt werd gehouden aan de Nieuwezijds Voorburgwal. Er bestonden toen, alleen in Amsterdam zelf al, tientallen pijpmakerijen.

Het succes van de pijp zorgt er voor dat ook in andere steden pijpnijverheid ontstond. Het meest succesvol was daarin Gouda. Daar had men namelijk veel meer oog voor de kwaliteit en het uiterlijk van de pijp. Mede als gevolg van de Hollandse welvaart kwam er steeds meer aandacht voor de pijp als modeartikel. Deze ontwikkeling zorgde ervoor dat Amsterdam de topositie kwijtraakte en niet meer terug kreeg. Ondanks de belemmeringen die men de Goudse pijpmakers oplegde (heffen van belasting bij verkoop op de Amsterdamse markt) nam Gouda de leidende rol over. Men stichtte daar een eigen pijpenmarkt en hield de koppositie vast tot ongeveer 1750. Het deel van de Nieuwezijds Voorburgwal waar de markt was gehouden heeft nog lang officieel Pijpenmarkt geheten.

Postzegelmarkt

De overbekende postzegelmarkt was niet altijd op de huidige plek

Boven: De Pijpenmarkt aan de Nieuwezijds Voorburgwal

Rechts: Pijpen werden van witte klei in mallen gegoten en dan gebakken.

aan de Nieuwezijds Voorburgwal. Zoals boven te lezen valt was op die plek achtereenvolgens de houtmarkt en de bloemen- en boommarkt. De postzegelmarkt begon op de stoep van de winkeltjes tegen de Nieuwe Kerk aan de Nieuwezijds Voorburgwal. Door de grote belangstelling was het regelmatig nodig dat de politie ingreep om het verkeer doorgang te verschaffen. De vrijgekomen ruimte van de boommarkt werd rond 1920 gretig in gebruik genomen. Tweemaal per week is hier nog steeds markt.

Kuiperijenmarkt

De Stromarkt wordt vaak aangeduid met Kuipmarkt, maar officieel was de maandagse markt voor kuiperijen (tobben, emmers, kuipen) op het Singel, ten noorden van de Warmoesgracht. Hier mochten alleen gildebroeders van het kuipersgilde staan, dus in de regel Amsterdamse kuipers.

Huishoudelijke artikelen

In 1478 werd de 'pottenmarkt' van de Damsluis verdreven naar de toen nog nieuwe Papenbrug. Met ingang van 1610 stonden twee maal per week op de Nieuwmarkt kramen met glas- en porseleinwerk. Deze markt werd gedomineerd door Duitse immigranten, die op de vlucht voor oorlog hun heil in Amsterdam hadden gezocht. Zij namen hun handel mee, uit bijvoorbeeld Siegburg en Heilbronn met respectievelijk belangrijke steengoed- en glasindustrieën. Buiten de marktdagen om werd door deze kooplieden druk gevent langs de straten.

Boven: De Noordermarkt herbergde diverse weekmarkten en in het water van de Prinsengracht voorlangs werd nog eens stro, hooi en turf verhandeld.

Links: De Nieuwmarkt was de marktplaats voor diverse producten, zoals metaalwerk, glas, aardewerk en manufacturen.

Laddermarkt (+vaarbomen, masten, palen, enz.)

Deze maandagse markt was vanaf 1664 aan de Torensluis. De handelsvoorraad moest in schuiten in de gracht bewaard worden, om opstoppen op het drukke Singel te voorkomen.

Boven: De lappenmarkt op de Noordermarkt in 1789.
Rechts: Lompenmarkt op het Waterlooplein in 1930.

Kleding- en textielmarkt

Nieuwe en gedragen kleding en schoeisel waren strikt gescheiden. De markt voor nieuw goed was op de Noordermarkt, waar ook huisraad, oude kleding en vodden stonden.

“...daar vindt men op een lange rij de kleerkopers van oude en nieuwe (kleere); op deze markt is ook alle Maandags verscheide goet te koop, allerlei huysraad, oude klederen, boeken, prullen, vodden en alles wat men in de huyshouding van doen heeft; hier is ook de markt op een lange rij aan de waterkant van allerlei schotels, potten, teljooren, kannen van allerhande slach, en alles om een geringe prys te bekomen”.

Voddenmarkt

Deze markt is al heel oud. Uitdrukkelijk was het verboden er nieuwe kleren te verkopen. De markt werd in de zestiende eeuw gehouden rond het bolwerk tussen Reguliers- en Heiligewegspoort. In 1658 werd de markt verplaatst naar het Leprozenhuis, waar nu het Mr. Visserplein is. Vanaf 1615 was er ook een lompenmarkt op de Noordermarkt (zie boven). Op het gedeelte Waterlooplein tegenover de Blauwbrug (dus na de demping in 1884), was rond de toenmalige speeltuin een voddenmarkt, een dagmarkt, behalve op zaterdag. Een weekmarkt met oude schoenen stond op de Oudezijds Kolk, vanaf 1609 iedere maandag. Dit was een beruchte markt, met veel geruzie en vechtpartijen tussen de schoenlappers.

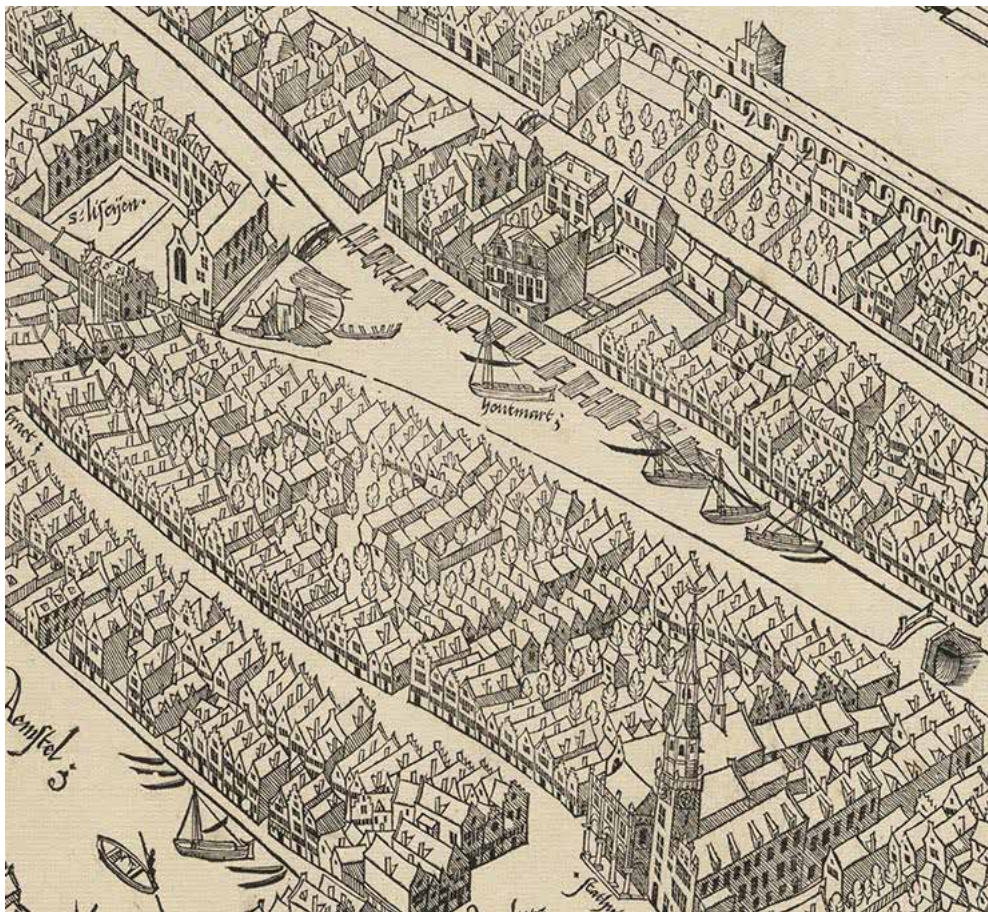
Gebruikte hoeden stonden op de Noorder- en Nieuwmarkt. Begin twintigste eeuw was er op het Jonas Daniël Meijerplein een markt voor gedragen kleding en schoenen.

Rommelmmarkt

's Zondagsmorgens trokken veel mannen uit de volkswijken naar de 'Jodenhoek' of 'De Hoek', zoals de Joden die zelf noemden. Daar werd markt gehouden in de Jodenhouttuinen, op Marken en Uilenburg. Het was wat men noemt een mannenmarkt. Oude koper- en ijzerwaren en allerlei gebruikte materialen voorwerpen en gereedschap waren daar voor een habbekrats te koop. Later kwamen er

Boven: De rommelmarkt op het Waterlooplein

Links: Markt voor tweedehands kleding en schoenen op het Jonas Daniël Meijerplein

ook kooplieden met nieuwe artikelen bij, maar de handel in ‘twee-dehands’ bleef toch overwegend haar stempel op deze markt drukken. Zo tegen een uur of één ‘s middags was de markt afgelopen. Na de Tweede Wereldoorlog is deze markt – naast de vodden – op het Waterlooplein terecht gekomen.

*Boven: De Deventer Houtmarkt aan de Nieuwezijds Voorburgwal 1544.
Rechts: De nieuwe Deventer Houtmarkt, waar nu het Jonas Daniël Meijerplein is.*

Nu komen we aan de markten die, gezien het product dat verhandeld werd, voor grootafnemers, makelaars en wederverkopers bedoeld waren. Het is bijvoorbeeld onwaarschijnlijk dat een particulier een hele koe kocht. Dat neemt niet weg dat het voor particulieren niet verboden was in het groot in te kopen. Dat onderscheid kwam pas in de twintigste eeuw, toen typische groothandelsmarkten ontstonden, zoals de Centrale Markthallen in de Jan van Galenstraat (1934) waar je als particulier niet eens toegang kreeg.

Houtmarkt

De eerste houtmarkt was aan het Damrak (Papenbrug), die in de zestiende eeuw verplaatst werd of een dependance kreeg op de westoever van de Nieuwezijds Voorburgwal. Dat was de Deventer Hout-

“Ik herinner mij den tijd tot 1887, dat op maandagen de ossen en misschien ook wel ander hoornvee langs bepaalde trajecten in Amsterdam naar de veemarkt werden gedreven. Dat ging ten koste van de meest elementaire eisen van zindelijkheid der straten. Wat langer hebben het de ezelinnen hier uitgehouden, die in een kudde van vier of vijf, natuurlijk onder goed geleide, langs de grachten trokken. De voedingswaarde van ezelinnenmelk werd hoog aangeslagen, zeker als die in verse staat aan de deur werd afgeleverd.”

markt tegenover het Sint Luciënconvent (na 1578 Burgerweeshuis). Deze markt dankte zijn naam aan de vrachtvaart op de IJsselsteden, waaronder Deventer, van waar als retourvracht hout meegenomen werd. Die naam nam de markt mee toen hij begin zeventiende eeuw verhuisde naar de stadsuitleg van 1597, aan de Muidergracht tussen de Portugese en Hoogduitse Synagoge. Die verhuizing nam een halve eeuw in beslag, getuige de vermelding in 1655 dat de markt aan

de Nieuwezijds Voorburgwal nagenoeg ontruimd was. De nieuwe ruimte heet nu, na demping van de gracht, Jonas Daniël Meyerplein. De indruk dat de houthandel gecentraliseerd was is verkeerd; Pontanus weet te berichten dat er vele houtmarkten (minstens vijf) zijn, verdeeld over de hele stad. We moeten overigens de houtmarkten niet verwarren met de vele houttuinen in de stad, want dat waren de opslagplaatsen van houtverwerkers en -handelaars.

Brandhout was een aparte markt, wat niet wegneemt dat regelmatig brandhout als bijproduct op de markten voor bouwhout te koop was. Brandstoffen werden bij de turfmarkten (p.30) reeds behandeld.

Boven: De jaarlijkse paardenmarkt, nog net voor het Paleis voor Volksvlijt, kort voor de markt moest verhuizen.

Links: De ossenmarkt bij de Utrechtsepoort in 1780. Hier is nu het Frederiksplein

Ossenmarkt

De vroegste vermelding van een ossenmarkt is een ordonnantie van 1486 die de (huidige) Kalverstraat tussen de Bindwijker- en Regulierspoort aanwijst als 'ossenmarkt'. De tweede vermelding in 1501 (Keurboek B fol. 51) gaat over de verjaging van een ossenmarkt van de Nieuwezijdsdijk naar de markt in de Kalverstraat. Nog in 1596 werd de markt van schapen, lammeren en kalveren gehouden op de Dam voor het Stadhuis, vlak voor den ingang van de Kalverstraat. Op de kaart van Balthasar Florisz van 1625 zien we dat de ossenmarkt inmiddels van de Kalverstraat verplaatst is naar de Reguliersbreestraat, een verhuizing die officieel pas in 1629 plaatsvond.

Boven: De Herenmarkt was een blauwe maandag varkensmarkt. In 1623 verdween die al weer naar de Lindengracht. De Herenmarkt werd Kaarseladeveer.
Rechts: De Varkensmarkt bij de Utrechtsepoort in 1770.

Op een versie van Blaeu's stadskaart uit 1660 blijkt de ossenmarkt naar buiten de Regulierspoort verplaatst te zijn. Snel daarna, na de Vierde Uitleg, zien we het Utrechtseplein, het wagenplein binnen de Utrechtsepoort, ingericht worden tot Ossenmarkt en Varkensmarkt. Die verhuizing zou in 1671 afgerond worden. Speciaal voor deze markt werden Deense ossen geïmporteerd, soms wel meer dan 20.000 tegelijk. Die werden als magere dieren ingevoerd en dan vetgemest op de vele grazige weiden buiten de stad. Zuivelproducten werden en passant meegenomen en in Amsterdam verkocht. Toen in 1855 de gemeenteraad akkoord ging met Sarphati's plannen voor de bouw van zijn Paleis voor Volksvlijt op datzelfde plein moesten beide markten verhuizen naar het Weesperveld (tussen Nieuwe Prinsengracht, Weesperstraat, Nieuwe Achtergracht en Roetersstraat). Daar is van 1867 tot 1887 de veemarkt gehouden. In 1887 verhuisde de ossenmarkt en de varkensmarkt naar de nieuwe veemarkt met bijgebouwd abattoir in de Stadsrietlanden (Veelaan).

In 1984 vond het abattoir een plek op het terrein van de Centrale Markt aan de Jan van Galenstraat. Een veemarkt was toen in Amsterdam al niet meer te vinden. De dichtstbijzijnde is in Purmerend, verder waren er nog veemarkten in Utrecht en Leeuwarden.

Varkensmarkt

De varkensmarkt werd op die Plaetse gehouden om in mei 1472 naar de stadrand bij de Haarlemmerpoort verdreven te worden. In 1615 werd de Herenmarkt als varkensmarkt aangewezen. Er werd ook een vleeshal gebouwd maar beide ondernemingen waren niet succesvol. Na klachten van omwonenden werd de markt opgeheven en de vleeshal in 1623 verhuurd aan de W.I.C. De markt verhuisde naar de Lindengracht en in 1651 naar de ruimte buiten de oude Regulierspoort, het tegenwoordige Muntplein, dat toen nog niet zo

ruim was. Toen de ossenmarkt naar de Utrechtsepoort verhuisde (1671) ging de varkensmarkt mee en kwam onder toezicht van de marktmeester van de ossenmarkt. De gang door de stad is dan verder gelijk aan die markt.

Schapenmarkt

De van de ossenmarkt afgesplitste schapenmarkt werd achter de eerste Regulierspoort, aan het eind van de Kalverstraat gehouden. Lang heette dit pleintje Schapenplein, ook na de sloop van de in 1619 afgebrande Regulierspoort. Door steeds ruimere overkluizing van het Singel ter plekke werd het plein groter, heette vanaf 25 juli 1877 Sophiaplein en sinds 1917 Muntplein. Texelse schapen werden heel lang bij voorkeur vanuit Amsterdam verkocht. Bij de Texelse-

Boven: De naam Schapenplein herinnerde tot 1877 aan de vroegere functie ervan, n.l. schapenmarkt. Het Schapenplein was de ruimte tussen de Engelse huizen (midden) en de bebouwing van het Rokin.

Links: Varkens aan de poort van de nieuwe veemarkt in de Stadsrietlanden.

kade hadden de Texelaars een bewaarkooi voor hun levende have, de Ramskooi, maar de echte markt was dus bij de Munttoren.

Boven: Het Damrak in 1870, met de ingang van de Zoutsteeg ter hoogte van de Papenbrug. Op deze plek werd in de 15^e en 16^e eeuw zoutmarkt gehouden. Rechts: De Zandhoek op het Realeneiland. De locatie wordt aangegeven voor zowel een garnalenmarkt als een zandmarkt.

Hopmarkt

Nieuwezijds Voorburgwal, tegenover de Oude Braak.

Zoutmarkt

De handel in zout was vooral in de vijftiende en begin zestiende eeuw belangrijk. De Amsterdammers haalden het zout uit Frankrijk, Portugal en Spanje en leverden het meeste direct in de Oostzeelanden af. Het restant voor de lokale markt werd aan het eind van het Damrak, ter hoogte van de Zoutsteeg, gelost. Het Damrak had toen nog niet de kade, zoals we sinds 1553 kennen; aangelegd werd aan de Amsteloevers. De Zoutsteeg is een van de vele gedempte weersloten waaraan particuliere erven lagen en eveneens particuliere 'spijkers' (pakhuisen) stonden.

Zandmarkt

Er waren twee soorten zandmarkten: bouw- en ophoogzand en ballastzand. Sinds 1634 werd op het Realeneiland (aan de IJ-oever, Zandhoek) een zandmarkt gehouden. De Zandhoek dankt zijn naam aan de zandmarkt, die er werd gehouden, en waar de aard-schippers hun ladingen duinzand kwamen lossen. De locatie wordt door diverse auteurs, waaronder Wagenaar, verschillend aangegeven, zwerfend van het Blauwhoofd tot de noord-westhoek van het Bickerseiland. Op de Zandhoek stond echter het spreekwoordelijke 'zandhuisje' voor de marktmeester. Ballastzand werd gebruikt door schepen als ze een lading moesten ophalen maar geen goed erheen te vervoeren hadden. Niet geballaste schepen zouden immers 'omvallen'. De lading moest buiten de stad blijven, bijvoorbeeld in de

Oude Waal. Legio zijn de bepalingen tegen het morsen van zand bij het overladen, omdat het IJ toch al zo ondiep werd. In 1652 kwam er een zandmarkt bij de Regulierspoort, die na een tijdje al weer verhuisde naar buiten de Amstelsluizen (1675, Amstelgrachtje), zodat de zandschuiten uit het Gooi niet de stad in hoefden.

Boven: Bakstenen lossen van een Friese tjalk aan de Westerdoksdijk -1900.

Links: De bouwmaterialenmarkt, kortweg kalkmarkt genoemd, aan de Kalkmarkt, op een foto uit 1870.

Kalkmarkt (+baksteen, tegels, dakpannen)

De markt voor bouwmaterialen (uitgezonderd zand, zie aldaar) begon aan het Rokin, ten noorden van de Langebrug. In 1660 werd de markt gesplitst, waarbij kalk en bakstenen verhuisden naar beide zijden van het Singel ter hoogte van de Korsjespoortstegen. Door de enorme opstoppen die de schepen veroorzaakten, die bij de markt hoorden werd de markt verplaatst naar het nieuwe Waalseiland. De kade waar de markt kwam heet vandaag nog Kalkmarkt. De markt kende een 'opsiender' en vaste kalkmeters en -dragers. De bakstenen kwamen meestal uit Friesland, die ook wel elders in de stad vanaf de Friese tjalken verkocht werden.

Op de kalkmarkt konden ook particulieren inkopen doen.

Boven: De slijpstenenmarkt aan de Oude Teertuinen bij het gebouw Zeerecht. De kade werd nog een tijd 'de Slijpstenen' genoemd.

Slijpstenenmarkt

Oude Teertuinen bij het Zeerecht. De kade was vrijgekomen door de verhuizing van de teerhandel naar de Nieuwe Teertuinen in de Haarlemmerbuurt. De handel in slijpstenen werd zo markant dat de kade ook wel 'Slijpstenen' genoemd werd.

Vlasmarkt

In de tweede helft van de zestiende eeuw werd op het Rusland een vlas- en garenmarkt gehouden. Van vlas maak je linnen.

Hennep- en touwwerk

Vlas en hennep zijn verschillende gewassen. Hennep was het product voor touwslagers, die in de ontelbare lijnbanen touwwerk fabriceerden. De fijnere vezels waren geschikt om zeildoek van te maken, wat ook aftrek vond in Amsterdam. De verkoop van hennep vond plaats vanaf de schepen die het aanvoerden. Aanvankelijk lagen die in het Rokin (westzijde), bij de Olieslagerssteeg. Na de Vierde Uitleg legden die schepen in de Herengracht aan, ter hoogte van de Botermarkt. Behalve hennep werd ook touwwerk door de kooplui verkocht.

Illegale overdekte markthallen

Rond 1884 kon je illegale verkoophallen tegenkomen. In de „Halle du Nes”, een overdekte verkoophal in de stijl als in Parijs, werd dagelijks een publieke veiling gehouden van uitsluitend eetbare waren, zoals wild en gevogelte maar ook van zuidvruchten. Alles ging er bijzonder goedkoop weg. De directie bestond uit Belgen of Fransen. Twee jaar later werd de „Halle du Nes” verplaatst naar een pand in de Utrechtsestraat, nu nr. 85. Een tweede hal heeft een tijdje bestaan op het Singel, vlakbij het Koningsplein, waar ook toen al de bloemenmarkt was. In beide hallen werd veel door restauranthouders gekocht. De overheid was niet gelukkig met deze ontwikkeling, omdat zij van plan was de levensmiddelenmarkt tot groothandelsmarkt om te vormen. De hallen hebben daarom maar kort bestaan.

Biermarkt

Ook al wordt de loswal voor bier wel eens met biermarkt aangeduid, een markt in de zin zoals we hier behandeld hebben was er nooit. Loswallen worden veel vaker als bierkaai aangeduid dan als markt. Bier werd niet door particulieren of handelaren opgekocht, alleen door makelaars, tappers en slijters. Bier is het oudste handelsgoed van Amsterdam en de vroegste plaatsen waar dit opgeslagen en verhandeld werd zijn niet bekend. In 1492 komen we een loswal voor bier tegen in het Damrak, bij de Papenbrug. Medio zestiende eeuw blijkt die van het Damrak verhuisd te zijn naar de Oudezijds Voorburgwal, even ten zuiden van de Oude kerk (afbeelding onder).

Een volgende bierkaai was op de Nieuwezijds kolk te vinden en een derde vanaf 1622 op de Herenmarkt. Of die er tegelijk waren is niet bekend, maar onmogelijk is het niet. Het was namelijk beleid om het bier naar plaats van herkomst te scheiden. Diverse keuren werden rond de bierhandel uitgevaardigd. Zo mocht op sommige markten alleen buitenlands bier verhandeld worden tegen een vastgestelde minimumprijs en op andere de Hollandse bieren en dan gold weer een maximumprijs. Ook was het verboden tapperijen of slijterijen in de buurt van een bierkaai te vestigen. Ondanks de strenge keuren tegen verkoop aan particulieren was het op sommige marktdagen toegestaan kleinere hoeveelheden (?) vanaf de bierkaai te verkopen.

Veel handelaren in bier vestigden hun pakhuis en soms zelfs woonhuis aan de bierkaai, maar het was hen uitdrukkelijk verboden ook te tappen vanuit dat adres. Het transport van pakhuis naar een afnemer was onderhevig aan controle van een 'marktmeester'.

De bierkaai aan de Oudezijds Voorburgwal werd de grootste met uitbreidingen naar het zuiden tot de Varkenssluis en naar het noorden tot de kolk. Er was hier zoiets als een marktmeester aangesteld en de bierdragers waren in een gilde verenigd, dat onder toezicht van het stadsbestuur stond. Dat moesten stevige knapen zijn; een vat bier weegt behoorlijk zwaar. Daar kon je dan ook beter geen ruzie mee maken: dat was vechten tegen de bierkaai!

Links: Een der zeldzame prenten waarop het bierbedrijf aan de Oudezijds Voorburgwal afgebeeld wordt.

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

